

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1940

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ. της Κ.ρ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

NICOLAS BERDIAEFF

Ο ΕΡΩΤΑΣ

ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΥ

ΔΟΚΙΜΙΟ

Τὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ ξετυλίγεται ὀλόκληρο μέσα στὴν τρικυμισμένη καὶ φλογερὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ πάθους. Μέσ' στὸ πολὺπλοκὸ ρεῦμα τῆς ρωσικῆς φύσεως, ἀπεκάλυψε καὶ ἐφώτισε τὸ στοιχεῖο τοῦ πάθους καὶ τῆς ἡδονῆς. Σὲ κανένα συγγραφέα τῆς χώρας του δὲ συναντοῦμε τὸ ἴδιο πράγμα. Τὴ σκοτεινὴ ἔθνικὴ τάση ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθῆ στὶς μάζες ἀπὸ τὴ μυστικὴ παθη αἴρεση τῶν «chlisty», ὁ Ντοστογιέφσκυ τὴν ἀνακαλύπτει ἴσαμε τίς διανοούμενες τάξεις. Εἶναι ἓνα ρεῦμα διονυσιακὸ. Ὁ ἔρωτας στὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ εἶν' ἀποκλειστικὰ διονυσιακός. Κομματιάζει τὸ ἄτομο. Ὁ ἥρωας τοῦ Ντοστογιέφσκυ εἶναι μοιραῖα σκλάβος τῆς ὀδύνης. Ὁ ἔρωτας, γι' αὐτόν, εἶναι μιὰ ἔκρηξη ἡφαιστειακῆ, τὸ ξέσπασμα ὄλων τῶν δυνάμεων τοῦ πάθους ποὺ εἶναι ναρκωμένες μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση. Ὁ ἔρωτας αὐτὸς δὲ γνωρίζει οὔτε νόμους, οὔτε κανόνες. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀκατάβλητὴ ὄθησή του, αὐτὸ τοῦτο τὸ βάθος τῆς ἀνθρώπινης φύσεως ἀνεβαίνει στὴν ἐπιφάνεια. Ὁ δυναμισμὸς ποὺ χαρακτηρίζει ὀλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ, πουθενὰ ἄλλοῦ δὲν εἶναι τόσο φανερὸς ὅσο ἐδῶ. Φλόγα καὶ κίνηση. Φωτιὰ εὐπλαστὴ καὶ καταστρεπτικὴ. Φωτιὰ ποὺ ὕστερα μεταμορφώνεται σὲ παγωνιά! Ὁ Ντοστογιέφσκυ μᾶς δείχνει συχνὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἀγαπᾷ, ἐξαντλημένο ἀπὸ κάθε πόθο, ἐρείπιο ἀναφροδισιακῆς ἀναισθησίας: ἡφαιστειο σβυσμένο.

Ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία ἀγνοεῖ τοὺς θεῖους τύπους τοῦ ἔρωτα ποὺ συνέλαβε ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη. Δὲν παρουσιάζει τίποτα ποὺ νὰ μοιάζῃ στὸν ἔρωτα ποὺ τραγοῦδησαν οἱ Τρουβαδοῦροι, τίποτα ποὺ νὰ θυμίζῃ τὸν ἔρωτα τοῦ Τριστάνου καὶ τῆς Ἰζόλδης, τοῦ Δάντη καὶ τῆς Βεατρίκης, τοῦ Ρωμαίου καὶ τῆς Ἰουλιέττας. Ὁ ἀμοιβαῖος δεσμὸς ποὺ ἐνώνει δύο πλάσματα, ἡ ἐρωτικὴ λατρεία τῆς γυναίκας, νὰ τὸ θαυμαστὸ λουλουδι ποὺ γεννήθηκε ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πνευματικὴ καλλιέργεια τῆς Εὐρώπης. Ἡ Ρωσία ὁμως δὲν ἐξῆσε τὰ ἱπποτικά χρόνια, δὲ γνώρισε τρουβαδοῦρους. Ἀπ' αὐτοῦ προήλθε ἓνα ἀνεπανόρθωτο πνευματικὸ κενὸ ποὺ προσδίδει σὲ κάθε ρωσικὴ

ἐκδήλωση τοῦ ἔρωτα κάτι τὸ κουραστικὸ καὶ τὸ βασανιστικὸ, ἀκόμα κάτι τὸ σκοτεινὸ καὶ συχνὰ τὸ τερατώδες. Ἡ Ρωσία ἀγνόησε τὸν πραγματικὸ ρωμαντισμὸ τοῦ ἔρωτα, ὁ ρωμαντισμὸς εἶναι φαινόμενο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Ὁ ἔρωτας κατέχει θέση τεράστια στὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ. Ἡ θέση ὁμως αὐτὴ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη. Ὁ ἔρωτας δὲν ἔχει ἴδιαν ἀξία, τύπο δικό του: βρίσκεται αὐτοῦ γιὰ ν' ἀποκαλύψῃ στὸν ἄνθρωπο τὴν τραγικὴ του πορεία, σὰν ἀντιδραστικὸ στὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Κατὰ συνέπεια, ὁ ρόλος ποὺ παίζει ὁ ἔρωτας στὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸς, π. χ. ἀπὸ κείνον ποὺ θὰ παίξῃ στὸν Πούσκιν ὁ ἔρωτας τῆς Τατιάνας ἢ στὸν Τολστόϊ ὁ ἔρωτας τῆς Ἄννας Καρένιν. Αὐτὸ τοῦτο τὸ γυναικεῖο στοιχεῖο τὸ ἀντιλαμβάνεται ἀλλοιώτικα. Ἡ γυναίκα δὲν φαίνεται ποτέ σὰν πρόσωπο ἀνεξάρτητο. Θὰ δοῦμε ὅτι ἐνδιαφέρει τὸν Ντοστογιέφσκυ ἀποκλειστικὰ σὰ στιγμὴ στὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου, σὰ σταθμὸς στὴν πορεία του. Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Ντοστογιέφσκυ εἶναι ἀνθρωπολογία ἀντρίκεια. Γι' αὐτόν, ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι πρὸ πάντων τὸ ἀντρικὸ στοιχεῖο. Τὸ γυναικεῖο στοιχεῖο, εἶναι τὸ ἐσωτερικὸ θέμα τῆς τραγωδίας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἐσωτερικὸς πειρασμὸς του. Ποιὲς εἶναι λοιπὸν οἱ εἰκόνες τοῦ ἔρωτα ποὺ μᾶς ἄφισε ὁ Ντοστογιέφσκυ; Ὁ ἔρωτας τοῦ Μουϊσκίν καὶ τοῦ Ρογκοζίν γιὰ τὴν Ναστασία Φιλιππόφνα, ὁ ἔρωτας τοῦ Μίτια Καραμάζωφ γιὰ τὴν Γκρουσένκα, τοῦ Βεροιλῶφ γιὰ τὴν Κατερίνα Νικολάϊεβνα, ὁ ἔρωτας τοῦ Σταβρόγκιν γιὰ πολλὰς γυναῖκες. Πουθενὰ δὲ συναντᾷς μιὰ μορφή θεία, ἓναν τύπο γυναικεῖο μὲ δική του ἀξία. Μόνον τὸν ἀντρα βασανίζει πάντα τὸ τραγικὸ πεπρωμένο. Ἡ γυναίκα δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐσωτερικὴ ἐκφραση αὐτοῦ τοῦ πεπρωμένου.

Ὁ Ντοστογιέφσκυ ἀποκαλύπτει τὸ τραγικὸ ἀδιέξοδο τοῦ ἔρωτα, τὴν ἀδυναμία ποὺ κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ κρύβει μέσα της γιὰ τὴν ἀπόλαυσή του, σύμφωνα μὲ τοὺς χαραγμένους δρόμους ποὺ προσφέρει συνήθως ἡ ζωὴ. Ὁ ἔρωτας μᾶς παρουσιάζει

ζεται απ' αυτόν σά φονιάς, όπως τό ίδιο μάς παρουσιάζεται κι' από τόν ποιητή Τιούτσεφ:

Ω! πώς αγαπούμε με τρόπο καταστρεπτικό,
Πώς μέσα στο ακάθεκτο τύφλωμα τών παθών,
Γκρεμίζουμε πιά σίγουρα

«Ο,τι στην καρδιά μας είναι πιά αγαπητό».

Ο Ντοστογιέφσκυ δέ ζωγραφίζει ούτε τό θέλητρο του πάθους, ούτε τήν ομορφιά τής οικογενειακής ζωής. Δέ μάς δείχνει τόν υπέρτατον έρωτα, πού οδηγεί στην ολοκληρωτική ένωση, στη συγχώνευση. Τό γαμήλιο μυστήριο δέ συμπληρώνεται. Παίρνει τό άτομο σέ μιάν ώρισμένη στιγμή τής μοίρας του, όπου όλες οι βάσεις τής υπάρξεώς του κλονίζονται. Ο έρωτας παραμένει αποκλειστικά στό έργο του τό τραγικό δείγμα του διχασμού του ανθρώπου. Στοιχείο δυναμικό στό δεύτατο σημείο, δημιουργεί γύρω του φλογερήν ατμόσφαιρα και ξεσηκώνει θύελλες: ποτέ όμως δέν είναι τό τέρμα. Τίποτα δέν κερδίζεται με τόν έρωτα: είναι ένας ανεμοστρόβιλος πού οδηγεί στην καταστροφή. Γιατί; Γιατί είναι μιά εκδήλωση τής ανθρώπινης αυθαιρεσίας και σαν τέτοια, κομματιάζει και κόβει στα δυό τό ανθρώπινο πλάσμα. Φτάνουμε έδω στό κύριο θέμα του έργου του Ντοστογιέφσκυ, στην τραγική μοίρα του ανθρώπου, στη μοίρα τής ανθρώπινης ελευθερίας. Είπαμε ανθρώπινη μοίρα, μοίρα του Ρασκολνικώφ, του Σταβρόγκιν, του Κιρίλωφ, του Μουϊσκίν, του Βερσιλώφ, των Δημήτρη, Ίβάν και Άλιόσα Καραμάζωφ: όχι όμως μοίρα τής Ναστασίας Φιλιπόβνα, τής Άγλαίας, τής Λίζας, τής Έλισσάβετ Νικολάιεβνα, τής Γκρουσένκα, τής Κατερίνας Νικολάιεβνα. Η γυναίκα, τό τονίσαμε, είναι τό εμπόδιο πού εισχωρεί στη μοίρα των άντρών και δέν πρέπει ν' αναζητήσωμε στον Ντοστογιέφσκυ τή λατρεία του «αίωνίου θήλεος». Ο ξεχωριστός σεβασμός πού τόν δεσμεύει με τή Μητέρα γή και με τήν Παρθένο με κανένα τρόπο δέ συνδέεται με τίς γυναικείες μορφές τής φαντασίας του και με τίς παραστάσεις του έρωτα. Μονάχα στό πρόσωπο τής Μαρίας Τιμοφέιεβνα, τής Κουτσής, προσπάθησε ίσως νά έκφραση κάτι τό ιδιαίτερο, αν και γράφτηκαν υπερβολές πάνω σ' αυτό τό θέμα, μιά και ή φυσιογνωμία τής Κουτσής ένδιαφέρει τόν Ντοστογιέφσκυ πολύ λιγώτερο από κείνη του Σταβρόγκιν. Σε καμμιά περίπτωση ο Ντοστογιέφσκυ δέν αναλύει τό γυναικείο χαρακτήρα, όπως ο Τολστόϊ όταν ζωγραφίζει τήν Άννα Καρένιν ή τή Νατάσα. Η Άννα Καρένιν δέν είναι μονάχα ένα πρόσωπο με δική του ζωή, είναι ή κεντρική φυσιογνωμία του βιβλίου. Η Ναστασία Φιλιπόβνα και ή Γκρουσένκα δέν είναι παρά δυνάμεις, ρεύματα, πού παρασύρουν τους

άντρες πού βρίσκονται μπροστά τους. Ο Ντοστογιέφσκυ θάταν άνίκανος νά ζήση με τή συντροφιά των ήρωίδων του, όπως ο Τολστόϊ ζή με τίς δικές του. Δέν τόν ένδιαφέρουν παρά μόνο έπειδή σχετίζονται με τόν άντρα, κ' έπειδή βρίσκονται στό δρόμο του σαν πειρασμός και σαν πάθος. Η δαιμονιακή φύση τής γυναίκας ένδιαφέρει τόν Ντοστογιέφσκυ μονάχα όταν ξυπνά τόν άντρικόν έρωτα, όταν προκαλή μ' αυτόν τό διχασμό τής προσωπικότητας. Ο άντρας παραμένει κλεισμένος στον έαυτό του, δέν κυνηγά κανένα πλάσμα, καμμιά γυναίκα. Μέσα στον ίδιο τόν έαυτό του ξετυλίγεται τό δράμα του πάθους και ή γυναίκα δέν είναι παρά τό αντικείμενο του διακανονισμού του έσωτερικού αυτού λογαριασμού.

Η ανθρώπινη μοίρα, κατά τόν Ντοστογιέφσκυ, πού αντιπροσωπεύει τή μοίρα τής προσωπικότητας, του προσωπικού στοιχείου σε κάθε ανθρώπινο πλάσμα, και τό προσωπικό στοιχείο, σύμφωνα με τήν άποψη του, άφου είναι άναπτυγμένο πρό πάντων στον άντρα, δέν είναι δυνατό ν' αναπαραστήσουν τήν ανθρώπινη προσωπικότητα με τήν ιστορία μιάς γυναικείας ψυχής. Ο άντρας δένεται στη γυναίκα με τό πάθος: τό πάθος όμως αυτό παραμένει, αν τουτο μπορή νά είπωθῆ, υπόθεση μεταξύ αυτού και του ίδιου του έαυτού του, τής δικής του έρωτικής ίδιουσυγκρασίας. Ούδέποτε τό πάθος του θά τόν ένωση με τήν έκλεκτή του. Κι' αν ίσως ο Ντοστογιέφσκυ ζωγράφισε τή γυναικεία φύση πάντα άρρωστη, πάντα βασανισμένη, αυτό έγινε, γιατί κατά τήν αντίληψη του, σήκωνε τό βάρος του αιώνιου χωρισμού της με τόν άντρα. Ο Ντοστογιέφσκυ έπιβεβαιώνει τό τραγικό άδιέξοδο του έρωτα. Άρνεϊται νά πιστέψη, όπως ο μεγάλος μυστικοπαθής Jacob Boehme, όπως κι' άλλοι άκόμα, ότι ή τελική έκφραση τής ανθρώπινης φύσεως είναι τό άντρόγυνο. Τό θέμα πού θέλησε ν' άποκαλύψη είναι ότι ή γυναίκα αντιπροσωπεύει τή μοίρα του άντρός. Ο ίδιος άλλως τε παρέμενε ξένος πρός τή γυναικεία φύση κι' άναγνώριζε ως τό βάθος αυτόν τό δυαδισμό. Γι' αυτόν, τό ανθρώπινο πλάσμα δέν ήταν τό άντρόγυνο, ήταν ο άντρας.

•••

Στην πνευματική τραγωδία του άντρός ή γυναίκα ένσαρκώνει τό διχασμό. Ο σεξουαλικός έρωτας, τό πάθος, σημαίνει για τήν ανθρώπινη φύση τήν άπώλεια τής άκεραιότητός της. Γι' αυτό τό πάθος είναι ρυπαρό. Η άγνότης πραγματοποιείται με τήν ένωση. Η άσέλγεια είναι κι' αυτή κομμάτιασμα. Ο Ντοστογιέφσκυ οδηγεί τό άτομο ανάμεσα από τους μαιάνδρους τής διχοτομήσεως τής ίδιας του τής προσωπικότητας. Ο έρωτας, στό έργο του, χωρίζει

ται σὲ δυὸ στοιχεῖα. Καί γιὰ νὰ γίνουν πιὸ αἰσθητά, ὁ ἔραστής ἀγαπᾷ σχεδὸν πάντα δυὸ ἀντικείμενα συγχρόνως. Τὸ διπλὸ τοῦτον ἔρωτα, τὸ δυαδισμό στὸν ἔρωτα, ὁ Ντοστογιέφσκυ μᾶς τὸν παρουσίασε μ' ἀσύγκριτη δύναμη. Ἀποκαλύπτει στὸν ἔρωτα δυὸ ἀρχές, δυὸ ρεύματα, δυὸ βάραθρα ὅπου καταστρέφεται τὸ ἄτομο, τὸ βάραθρο τοῦ αἰσθησιασμοῦ καὶ τὸ βάραθρο τοῦ οἴκτου. Βγαλμένος συνάμα ἀπὸ τὸν παράφορο αἰσθησιασμό κι' ἀπὸ τὸν παράφορο οἴκτο, ὁ ἔρωτας, στὸν Ντοστογιέφσκυ, φτάνει πάντα στὰ ἄκρα. Ἀπ' αὐτοῦ πηγάζει τὸ ἐνδιαφέρον του. Ἐνας ἔρωτας συγκρατημένος θάταν γι' αὐτὸν χωρὶς ἀξία. Αὐτὸ πού θέλησε, ἦταν νὰ συνεχίση τὰ πειράματα πάνω στὴν ἀνθρώπινη φύση, νὰ νοιώσῃ τὸ βάθος της, τοποθετώντας τὸ ἄτομο μέσα σὲ περιστατικά ἐξαιρετικά. Ὁ ἔρωτας διχοτομεῖται στὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ, τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔρωτος διχοτομεῖται κι' αὐτό. Καμμιά ἐνότης, καμμιά τελειότης δὲν ὑπάρχει στὸν ἔρωτα. Οὔτε μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀλλοιῶς στὸ δρόμο αὐτὸν τοῦ ἀυθαίρετου, ὅταν ἡ ἀνθρώπινη φύση, βασανισμένη ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀντίθετες τάσεις, κινδυνεύει νὰ χάσῃ στὸ δυαδισμό αὐτὸν τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της. Ἐρως-ἡδονὴ καὶ ἔρως-οἴκτος, δυὸ τέρματα τῆς διχοτομήσεως πού, μὴ γνωρίζοντας μέτρο, μὴ ὑπακούοντας σὲ καμμιά ἀνώτερη ἀρχή, καταστρέφουν, ἀποτεφρώνουν, τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο. Γιατί, ἀκόμα καὶ στὰ βάθη τοῦ οἴκτου, ὁ Ντοστογιέφσκυ διακρίνει κάτι τὸ αἰσθησιακό. Δὲν εἶναι τὸ πλάσμα πού ἀκέραιο ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸ πάθος στὸν παροξυσμό, εἶναι τὸ διχοτομημένο πλάσμα, καὶ στὴ διχοτόμηση αὐτὴ, στὸ ξέσκισμα αὐτό, δὲν θὰ βρῆ κανένα μέσο, ἔστω κι' ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ πάθος, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ νικήσῃ. Ὁ ἀντρας φέρνει στὸν ἔρωτα τὴν ἴδια του τὴ διχοτόμηση. Ἄλλ' ὁ ἔρως, μὲ τὴ σειρά του, τὸν παρασύρει στὴν ἀπώλειά του, κομματιάζοντάς τον πάνω στοὺς ἀντίθετους πόλους. Μὲ τὸν ἔρωτα, ποτέ του ὁ ἀντρας δὲν θὰ ξανάβρῃ τὴν ἐνότητά του, τὴν ἀκεραιότητά του, πού χάθηκαν, ποτέ του, οὔτε μὲ τὸν ἀπέραντο αἰσθησιασμό, οὔτε μὲ τὸν ἀπέραντο οἴκτο, δὲν θὰ ἐνωθῆ μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς λατρείας του, μὲ τὸ ὁποῖο τὸ εἶναι του μονάχα ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ ὀλοκληρωθῆ. Ὅχι, θὰ παραμείνῃ μονάχος του, παιχνίδι τῶν ἀντινομικῶν του παθῶν, ἐξαντλημένος ἀπὸ κάθε του δύναμη.

Ἀντιλαμβανόμεστε γιατί στὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ, ὁ ἔρωτας, πού ἀναγκάζει τὸν ἀντρα νὰ διατρέξῃ ἕναν παρόμοιο κύκλο, εἶναι σχεδὸν πάντα δαιμονιακός. Γεννᾷ τὴν ἔμμονη ἰδέα, ὑψώνοντας τὴ θερμοκρασία τῆς γύρω ἀτμόσφαιρας ὡς τὴ θερμοκρασία ἐκεῖνη πού κοκκινίζει τὸ σίδηρο. Ὅχι μόνο ὅσοι ἀγαποῦν τρελλαίνονται, ἀλλὰ καὶ ὅλο τὸ γειτονικὸ περιβάλλον

τους κολλάει ἀπὸ τὴν τρέλλα τους. Ὁ ἐξημμένος ἔρωτας τοῦ Βερσιλώφ γιὰ τὴν Κατερίνα Νικολάιεβνα δημιουργεῖ ἀτμόσφαιρα παραλογισμοῦ, κρατώντας ὅλα τὰ πρόσωπα πού τὸν τριγυρίζουν σ' ἀφάνταστη ὑπερένταση. Τὰ ἐρωτικά κύματα πού πᾶνε ἀπὸ τὸ Μουῖσκιν, τὸ Ρουγκοζιν καὶ φθάνουν στὴ Ναστασία Φιλιππόφνα καὶ στὴν Ἄγλαϊα πυρπολοῦν τὴν ἀτμόσφαιρα. Ὁ ἔρωτας τοῦ Σταβρόγκιν καὶ τῆς Λίζας προκαλεῖ θύελλες καταχθόνιες. Ὁ ἔρωτας τοῦ Μίτια Καραμάζωφ, τοῦ Ἰβάν, τῆς Γκρουσένκα καὶ τῆς Κατερίνας Ἰβάνοβνα ὀδηγεῖ στὸ ἔγκλημα καὶ καταλήγει στὴν τρέλλα. Καὶ οὔδέποτε καὶ πουθενά, ὁ ἔρωτας αὐτὸς δὲν βρίσκει μέσα του τὴν ἀνάπαυση, ποτέ δὲν ὀδηγεῖ στὴ χαρὰ τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐνώσεως. Καμμιά ἐρωτικὴ λάμψη. Πάντα ἡ ὀπτασία τῆς δυστυχίας, τὸ σκοτεινὸ καὶ καταστρεπτικὸ στοιχεῖο, πάντα τὰ βασανιστήρια. Ποτέ ὁ ἔρωτας δὲν βοηθεῖ τὸν ἀντρα νὰ θριαμβεύσῃ τοῦ δυαδισμοῦ του, ἀπ' ἐναντίας, ἐμβαθύνει πιὸ πολὺ σ' αὐτόν. Πάντα δυὸ γυναῖκες, σὰ νὰ συμβολίζουν δυὸ ρεύματα τοῦ πάθους, ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν ἴδιο τους τὸν ἔρωτα γιὰ νὰ ριχτοῦν σ' ἕναν ἀνήλεο ἀγῶνα, καταστρέφοντας τὸν ἑαυτό τους καὶ τοὺς ἄλλους. Ἔτσι ἔρχονται ἀντιμέτωπες ἡ Ναστασία Φιλιππόφνα καὶ ἡ Ἄγλαϊα στὸν «Ἡλίθιο», ἡ Γκρουσένκα καὶ ἡ Κατερίνα Ἰβάνοβνα στοὺς «Ἀδελφοὺς Καραμάζωφ». Ὑπάρχει κάτι τὸ ἐξοντωτικὸ στὴν ἀντιζηλία καὶ στὴν πάλῃ τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Πάλῃ καὶ ἀντιζηλία πού τις ξαναβρίσκομε στοὺς «Δαιμονισμένους» καὶ στὸν «Ἐφηβο», ἂν καὶ σὲ μορφή λιγώτερο ἔντονη. Ἡ ἀντρικὴ φύση εἶναι διχοτομημένη: ἡ φύση τῆς γυναίκας εἶν' ἀκόμα σκοτεινὴ, κλείνει μέσα της ἕνα βάραθρο ὅπου ὁ ἀντρας μπορεῖ νὰ γκρεμιστῆ: δὲν ὑπάρχει ὅμως πιά σ' αὐτὴ οὔτε ἴχνος ἀπὸ τὴν εὐλογημένη μητέρα, ἀπὸ τὴν τρισευτυχισμένη παρθένο. Ἐδῶ τὸ ἀμάρτημα βαρβαίνει ἀποκλειστικά τὸν ἀντρα. Αὐτὸς ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὸ θῆλυ, αὐτὸς ἀπαρνήθηκε τὴ Μητέρα Γῆ, τὴν ἴδια του τὴν παρθενία, δηλαδὴ τὴν ἀγνότητά του καὶ τὴν ἀκεραιότητά του, παίρνοντας τὸ δρόμο τοῦ ψεύδους καὶ τῆς διχοτομήσεως. Τώρα, δείχνεται ἀδύνατος μπρὸς στὴ Γυναίκα. Ὁ Σταβρόγκιν εἶναι ἀδύναμος μπρὸς στὴ Λίζα καὶ στὴ Χρομοκότκα, ὁ Βερσιλώφ εἶναι ἀδύναμος μπρὸς στὴν Κατερίνα Νικολάιεβνα, ὁ Μουῖσκιν εἶναι ἀδύναμος μπρὸς στὴ Ναστασία Φιλιππόφνα καὶ στὴν Ἄγλαϊα, ὁ Μίτια Καραμάζωφ εἶναι ἀδύναμος μπρὸς στὴ Γκρουσένκα καὶ τὴν Κατερίνα Ἰβάνοβνα. Ἄντρες καὶ γυναῖκες παραμένουν τραγικὰ χωρισμένοι καὶ ἀλληλοβασανίζονται. Ὁ ἀντρας εἶν' ἀνίκανος νὰ ὑποτάξῃ τὴ γυναίκα, δὲν νοιώθει τὴ γυναικεῖα φύση, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ νοήσῃ τὸ μυστικὸ της. Τὴ βλέπει μονάχα νὰ περνᾷ μέσα ἀπὸ

τῆ ζωῆ του σὰν τὴν ἐνσάρκωση τῆς δικῆς του διχοτομήσεως.

Τὸ θέμα τοῦ διχοτομημένου ἔρωτα κατέχει θέση σημαντικὴ στὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ. Ἡ μελέτη του εἶν' ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα στὸν «Ἡλίθιο». Ὁ Μουῖσκιν ἀγαπᾷ συγχρόνως τὴ Ναστασία Φιλιππόφνα καὶ τὴν Ἀγλαΐα. Ὁ Μουῖσκιν εἶναι πλάσμα ἀγνό, φύση ἀγγελικὴ, ἐλευθερωμένο ἀπὸ τὸ συνταρακτικὸ ρεῦμα τοῦ αἰσθησιασμοῦ. Ὁ ἔρωτάς του ὁμῶς εἶναι ἕνας ἔρωτας ἄρρωστος, διχοτομημένος, καταδικασμένος μὲ τρόπο τραγικὸ στὸ ἀδιέξοδο. Καὶ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔρωτά του διχοτομεῖται κι' αὐτό. Ἡ διχοτόμηση αὐτῆ, εἶναι ἀλήθεια, στὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ του, ἡ σύγκρουση δύο ἀντιθέτων ἀρχῶν, εἶν' ἀνίκανος νὰ ἐνωθῆ μὲ τὴ Ναστασία Φιλιππόφνα ἢ μὲ τὴν Ἀγλαΐα, ἀνίκανος γιὰ γάμο, γιὰ συζυγικὸ ἔρωτα. Ἡ ὠμορφιά τῆς Ἀγλαΐας τὸν αἰχμαλωτίζει καὶ εἶν' ἔτοιμος νὰ γίνῃ γι' αὐτὴν ὁ πιστὸς τῆς ἱππότης. Μά, ἀν οἱ ἄλλοι ἥρωες τοῦ Ντοστογιέφσκυ ὑποφέρουν ἀπὸ ὑπεραισθησιασμό, ὁ Μουῖσκιν, αὐτὸς, ὑποφέρει ἀπὸ τὴν πλήρη ἔλλειψή του. Οἱ αἰσθήσεις του δὲν εἶναι αἰσθήσεις ἀνθρώπου γεροῦ. Τὸ πάθος του στερεῖται ἀπὸ αἷμα καὶ σάρκα. Σὲ τέτοιο σημεῖο, πού μὲ περισσότερὴ δύναμη βρίσκεται ἀναπτυγμένος σ' αὐτὸν ὁ ἀντίθετος πόλος τοῦ ἔρωτα, ὁ οἶκτος. Ἀγαπᾷ τὴ Ναστασία Φιλιππόφνα μὲ μιὰ λύπη, μὲ μιὰ συμπόνοια ἀπέραντη. Συμπόνοια πού κλείνει μέσα τῆς τὸ σπέρμα τῆς καταστροφῆς, γιατί, ἐξ αἰτίας τῆς, ὁ Μουῖσκιν ἐκδηλώνει τὴν αὐθαιρεσία του, ξεπερνώντας τὰ ἐπιτρεπόμενα ὅρια στὸν ἄνθρωπο. Τὸ βάραθρο τοῦ οἴκτου του τὸν καταπίνει καὶ τὸν καταστρέφει. Τὸ λειψὸ τοῦτο αἰσθημα, πού γεννήθηκε ἀπὸ περιστατικὰ ἐντελῶς σχετικὰ μὲ τούτῃ τὴ γῆ, θάθελε νὰ τὸ μεταφέρῃ στὸ ἐπίπεδο τῆς αἰώνιας ζωῆς. Θάθελε νὰ ἐπιβάλῃ στὸ θεὸ τὸν οἶκτο του γιὰ τὴ Ναστασία Φιλιππόφνα. Καὶ στ' ὄνομά της, στ' ὄνομα αὐτῆς τῆς συμπόνοιας, λησμονεῖ τὰ καθήκοντά του πρὸς τὴν ἴδια του τὴν προσωπικότητα. Γιατί ὁ οἶκτος αὐτὸς δὲν πραγματοποιεῖ μέσα του τὴν πληρότητα, δὲν παραδίδεται σ' αὐτὸν ὀλόκληρος, ὄχι, ἐξασθενεῖ ἀπὸ τὴ διχοτόμηση: τὴν ἴδια αὐτὴ στιγμή, ἐξακολουθεῖ ν' ἀγαπᾷ τὴν Ἀγλαΐα μὲ διαφορετικὸ ἐντελῶς ἔρωτα. Ὁ Ντοστογιέφσκυ μᾶς δείχνει ἐδῶ πῶς ἕνα πάθος ἀνήθικο, ἕνα πάθος πού κλείνει μέσα του τὴν καταστροφή, κι' ὄχι τὴ σωτηρία, μπορεῖ νὰ αἰχμαλωτίσῃ ἕνα πλάσμα ἀγνό, ἕνα πλάσμα ἀγγελικὸ. Κανένας ἐνθουσιασμός δὲν ὑπάρχει στὸν ἔρωτα τοῦ Μουῖσκιν πρὸς ἕνα ἀντικείμενο μοναδικὸ κι' ὀλοκληρωμένο, πρὸς μιὰ ἔνωση ὀλική: ὁ ἀπέραντος τοῦτος οἶκτος, καταστρεπτικὸς τῆς ὑπάρξεως, δὲ μπορεῖ νὰ νοηθῆ παρά γιὰ ἕνα πλάσμα μὲ τὸ ὁποῖον ἢ μοῖρα ποτέ δὲν θὰ σᾶς ἐνώση. Ἔτσι κομμα-

τιασμένη ἡ φύση τοῦ Μουῖσκιν εἶναι μιὰ φύση διονυσιακὴ. Διονυσιασμός ἐντελῶς ἰδιαίτερος, σιωπηλός, χριστιανικός. Τὸν βλέπομε βυθισμένο διαρκῶς σὲ μιὰ σιωπηλὴν ἔκσταση, σὲ μιὰ εὐδαιμονία ἀγγελικὴ. Καὶ ἴσως ὅλες του οἱ ἀτυχίες νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μοιάζει πολὺ μὲ τοὺς ἀγγέλους, ὅτι εἶναι ἀνίκανος νὰ προσαρμοστῆ στὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση, ὅτι δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἄνθρωπος. Ὁ Μουῖσκιν δὲν πρέπει νὰ τοποθετηθῆ στὴ γραμμὴ τῶν τύπων μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Ντοστογιέφσκυ θέλησε νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση. Μὲ τὸν «Ἀλιόσα», ὁ Ντοστογιέφσκυ φαντάστηκε τὸ τέλειο πλάσμα, πού, μὴ ἀγνοώντας τίποτα ἀπ' ὅ,τι εἶναι γῆινο, κλείνει μέσα του τὰ ὀρμητικὰ ἀνθρώπινα πάθη, κατορθώνει νὰ νικήσῃ τὸ δυαδισμό του καὶ νὰ ξεφύγῃ πρὸς τὸ φῶς: ὁ χασαχτήρας αὐτὸς ἄλλως τε δὲν εἶναι ἴσως ἀπὸ τοὺς πιὸ τέλεια ἐπιτυχημένους τοῦ Ντοστογιέφσκυ. Ἀντίθετα, ἡ ἔξω-γῆινη φυσιογνωμία τοῦ Μουῖσκιν, γιὰ τὴν ὁποία πολλὰ χαρακτηριστικὰ πραγματικὰ ἀνθρώπινα εἶν' ἀγνώστα, δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἔλυσε μιὰν ὀψη τῆς ἀνθρώπινης τραγωδίας. Ἡ τραγωδία τοῦ ἔρωτα στὸ Μουῖσκιν εἶναι μεταφερμένη στὸ ἐπίπεδο τῆς αἰωνιότητος καὶ ἡ τραγωδία αὐτὴ θὰ διαιωνισθῆ μ' ὅ,τι τὸ ὑπερφυσικὸ κρύβει μέσα του ὁ ἥρωας. Ὁ Ντοστογιέφσκυ προικίζει τὸ Μουῖσκιν μὲ τὸ καταπληκτικὸ δῶρο τῆς μαντείας. Προλέγει τὴ μοῖρα σ' ἐκείνους πού τὸν τριγυρίζουν, μπαίνει ἴσως τὸ βάθος τῶν ψυχῶν τῶν γυναικῶν πού ἀγαπᾷ, συμβιβάζοντας, μέσ' στὴν προφητικὴ του ὑπαρξή, τὴν ἔννοια τοῦ ὄρατοῦ κόσμου καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Τὸ δῶρο ὁμῶς αὐτὸ τῆς μαντείας εἶναι ἡ μοναδικὴ του κατάκτηση πάνω στὴ γυναικεῖα φύση: τοῦ εἶναι συγχρόνως ἀδύνατο καὶ νὰ τὴν ἀπολαύσῃ καὶ νὰ ἐνωθῆ μαζί της. Εἶδαμε ὅτι οἱ γυναῖκες, στὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκυ, προκαλοῦν ἢ τὸν αἰσθησιασμό ἢ τὸν οἶκτο, συμβαίνει μάλιστα ἡ ἴδια γυναῖκα νὰ προκαλέσῃ σὲ διάφορους ἄντρες συναισθήματα διάφορα: ἔτσι ἡ Ναστασία Φιλιππόφνα ξυπνᾷ στὸ Μουῖσκιν οἶκτο ἀπέραντο καὶ στὸ Ρογκοζὶν αἰσθησιασμό ἀσυγκράτητο. Ἡ Σόνια, ἡ μητέρα τοῦ ἐφήβου, μᾶς κινεῖ τὴν συμπόνοια. Ἡ Γκρουσένκα, τὸ σαρκικὸ δεσμό. Οἱ σχέσεις τοῦ Βερσιλώφ καὶ τῆς Κατερίνας Νικολάϊεβνα εἶν' αἰσθησιακές, ἐνῶ αὐτὸς ἀγαπᾷ τὴ γυναῖκα του μὲ τὸ συναίσθημα τοῦ οἴκτου του: ὁ ἴδιος αἰσθησιασμός ὑπάρχει στίς σχέσεις τοῦ Σταβρόγκιν καὶ τῆς Λίζας, ἀλλὰ μὲ τὴ μορφή ἐξασθενημένη, σβυσμένη. Οὔτε ὁ αἰσθησιασμός, οὔτε ὁ οἶκτος δὲν θὰ ἐνώσουν—μὲ μόνῃ τὴ δύναμή τους—τὸν ἐρωτευμένο μὲ τὸ πλάσμα τῆς λατρείας του. Τὸ μυστικὸ τῆς ἐρωτικῆς ἐπικοινωνίας δὲν ἔγκειται οὔτε στὴν ἀποκλειστικὴν συμπόνοια, οὔτε στὸν ἀποκλειστικὸ αἰσθησιασμό, μολονότι καὶ

τὰ δυὸ αὐτὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν σ' αὐτή. Τὴν ἐρωτικὴ ὁμῶς ἐπικοινωνία, τὴ γαμήλια παράδοση, ὁ Ντοστογιέφσκυ τὴν ἀγνοεῖ: ἀγνοεῖ τὴ συγχώνευση δυὸ ψυχῶν σὲ μιὰ καὶ μόνη, ἀγνοεῖ τὸ «ἔσονται καὶ οἱ δύο εἰς σάρκα μιάν». Καὶ νὰ γιατί, μέσα στὸ ἔργο του, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ὁ ἔρωτας ὁδηγεῖ στὴν καταστροφή.

* *

Ἡ ἔρμηνεία τοῦ ἔρωτα ποῦ μᾶς δίνει ὁ Ντοστογιέφσκυ στὸν «Ἐφηβο», περιγράφοντας τὸν ἔρωτα τοῦ Βερσιλώφ γιὰ τὴν Κατερίνα Νικολάιεβνα, εἶν' ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα. Ὁ ἔρωτας τοῦ Βερσιλώφ εἶναι συνυφασμένος μετὰ τὴ διχοτόμηση τῆς προσωπικότητός του. Μὰ σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο βρίσκουμε ἀκόμα διχοτομημένο καὶ τὸν ἔρωτα: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, τὸν ἔρωτα-πάθος, ποῦ αἰσθάνεται γιὰ τὴν Κατερίνα Νικολάιεβνα, ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὸν ἔρωτα-οἶκτο γιὰ τὴ μητέρα τοῦ ἐφήβου. Ὁ ἔρωτας αὐτὸς δὲν θάναί γι' αὐτὸν μέσο γιὰ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ «ἐγώ» του, γιὰ νὰ στραφῇ πρὸς ἕναν ἄλλο «ἐαυτό» του καὶ νὰ ἐνωθῇ μαζί του· ὁ ἔρωτας αὐτὸς εἶναι σὰ μιὰ ἐσωτερικὴ ὑπόθεση τοῦ Βερσιλώφ καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, σὰ λογαριασμός «πρὸς διακανονισμόν» μετὰ τὴν ἴδια του τὴ μοῖρα. Ἡ προσωπικότης τοῦ Βερσιλώφ εἶναι γιὰ ὄλους ἀνιγματοειδῆ· ὑπάρχει κάποιον μυστικὸν στὴ ζωὴ του. Στὸν «Ἐφηβο», ὅπως καὶ στοὺς «Δαιμονισμένους», καθὼς καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ἔργα, ἡ λογοτεχνικὴ μέθοδος τοῦ Ντοστογιέφσκυ συνίσταται στὸ νὰ ἀρχίζῃ τὴ δράση μόνο, ἀφοῦ στὴ ζωὴ τῶν ἡρώων του συνέβηκε ἓνα γεγονός ἰδιαίτερα σημαντικό, ποῦ πρόκειται νὰ ἐπιδράσῃ σὲ μακρὰ σειρά γεγονότων. Τὸ σημαντικό γεγονός τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Βερσιλώφ ἔγινε στὸ παρελθόν, στὸ ἐξωτερικόν, καὶ μπρὸς στὰ μάτια μας ξετυλίγονται μονάχα οἱ συνέπειες. Ἡ γυναίκα παίζει ἄρα γε τεράστιον ρόλον στὴ ζωὴ τοῦ Βερσιλώφ; Τὸν ἀποκαλοῦν «προφήτη τῶν γυναικῶν». Μ' ὅλα αὐτὰ παραμένει τόσο ἀνίκανος γιὰ τὸ συζυγικὸ ἔρωτα, ὅσο κι' ὁ ἴδιος ὁ Σταβρόγκιν· πραγματικά, εἶναι στενὸς συγγενῆς τοῦ Σταβρόγκιν, ἓνας Σταβρόγκιν γλυκὸς κι' ὠριμασμένος. Ἐξωτερικά, φαίνεται ἡρεμὸς. Τὸ ἠφαίστειο δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς παγωνιάς. Κάτω ὁμῶς ἀπὸ τὴ μάσκα τούτῃ τῆς γαλήνης, τῆς ἀδιαφορίας σχεδὸν γιὰ κάθε τί, κρύβονται στὴν πραγματικότητά πάθη φλογερά. Ὁ μυστικὸς ἔρωτας τοῦ Βερσιλώφ, ἀνίκανος νὰ βρῇ διέξοδο, καταδικασμένος νὰ καταστραφῇ, πυρπολεῖ ὅλη τὴ γύρω του ἀτμόσφαιρα, ξεσηκώνοντας θύελλες. Τὸ κρυφὸ τοῦτο πάθος γεννᾷ σ' ὅλα τ' ἄλλα πρόσωπα τὸν παροξυσμό. Ἔτσι, ὅπως πάντα στὸν Ντοστογιέφσκυ, ἡ ἐσωτερικὴ διάθεση ἐνὸς πλάσματος, ἔστω κι' ἀνέκφραστη, διαφθεί-

ρει τὸ γύρω κόσμον. Τὰ πρόσωπα ποῦ τριγυρίζουν τὸν Βερσιλώφ πάσχουν στὸ ὑποσυνείδητό τους ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ὑπέρμετρης αὐτῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς. Μονάχα τὴ στιγμὴ ποῦ πλησιάζομε στὴν ἐκβαση ξεσπᾷ τὸ πάθος τοῦ Βερσιλώφ· ἐκτελεῖ τότε μιὰ σειρά ἀπὸ πράξεις τρελλές, ὅπου ἀποκαλύπτεται ἡ ταραχὴ τῆς ἐσωτερικῆς του ζωῆς. Ἡ συνάντηση καὶ ἡ ἐξήγηση τοῦ Βερσιλώφ καὶ τῆς Κατερίνας Νικολάιεβνα στὸ τέλος τοῦ βιβλίου θεωροῦνται ἀπὸ τίς πιὸ θαυμαστὰς εἰκόνες τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους. Ὅχι, τὸ ἠφαίστειο δὲν ἦταν τελειωτικὰ νεκρὸ. Ἡ πύρινη λάβα, ποῦ, ὑποχθόνια, εἶχε δημιουργήσει σ' ὄλο τὸ ἔργο πνιγηρὴν ἀτμόσφαιρα, ἐπὶ τέλος ὄρμᾳ. «Θὰ σὲ καταστρέψω» λέγει ὁ Βερσιλώφ στὴν Κατερίνα Νικολάιεβνα, ἀποκαλύπτοντας ἔτσι τὸ δαιμονιακὸ στοιχεῖον τοῦ ἔρωτά του. Ὁ ἔρωτας αὐτὸς τοῦ Βερσιλώφ εἶναι χωρὶς ἐλπίδα καὶ χωρὶς διέξοδο. Ποτέ του δὲν θὰ γνωρίσῃ τὰ μυστικὰ καὶ τὸ μυστήριον τῆς ἐνώσεως. Ὁ ἀντρας θὰ παραμείνῃ αἰώνια χωρισμένος ἀπὸ τὴ γυναίκα. Ὅχι γιατί τὸ αἰσθημά του δὲ βρίσκει ἀνταπόκριση· ἡ Κατερίνα Νικολάιεβνα ἀγαπᾷ τὸν Βερσιλώφ. Ἄν ὁ ἔρωτας αὐτὸς εἶναι χωρὶς ἐλπίδα, χωρὶς δυνατὴ διέξοδο, πρέπει γ' ἀναζητήσωμε τὴν αἰτία μονάχα στὸ ἀνεξερευνήτο τῆς ἀντρικῆς φύσης, στὴν ἀνικανότητά της νὰ διαφύγῃ πρὸς ἓνα ἄλλο «ἐγώ», στὴ διχοτόμησή της. Ἡ ὑπέρμετρον προσωπικότητά τοῦ Σταβρόγκιν θὰ καταστραφῇ κι' αὐτὴ καὶ θὰ χαθῇ ὀριστικὰ ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς μοναξιάς καὶ τῆς διχοτομήσεως.

Ὁ Ντοστογιέφσκυ μελέτησε βαθειὰ τὸ πρόβλημα τοῦ αἰσθησιασμοῦ. Ὁ αἰσθησιασμός ὁδηγεῖ στὴν ἀσέλγεια, ποῦ εἶναι μεταφυσικὸν κι' ὄχι φυσικὸν φαινόμενο. Τὸ αὐθαίρετον τῆς θελήσεως γέννησε τὴ διχοτόμηση καὶ ἡ διχοτόμηση γεννᾷ τὴν ἀσέλγεια ὅπου ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση χάνει τὴν ἐνότητά της. Ἡ ἀσέλγεια εἶναι συνάμα τὸ κομματίαςμα. Ὁ διχοτομημένος ἀντρας, κομματιασμένος, ἀνήθικος, κλείνεται στὸ ἐγὼ του, χάνει κάθε δυνατότητα ἐνώσεως μετὰ ἄλλο πλάσμα· αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐγὼ ἀρχίζει νὰ διαλύεται· δὲν ἀναζητᾷ στὸν ἔρωτα ἓνα πλάσμα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ μονάχα τὸν ἑρωτα. Ὁ πραγματικὸς ἔρωτας εἶν' ἐκεῖνος ποῦ αἰσθανόμαστε γιὰ κάποιον ἄλλον· ἡ ἀσέλγεια εἶναι ὁ ἔρωτας τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἡ ἀσέλγεια εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ ἐγὼ μας. Καὶ ἡ ἐπιβεβαίωση τούτῃ τοῦ ἐγὼ μας ὁδηγεῖ στὴν καταστροφή τοῦ ἐγὼ μας. Μόνον στὸν ἐνθουσιασμό γιὰ ἓν ἄλλο πλάσμα, μόνον στὴν ἐπικοινωνία μ' ἓν ἄλλο πλάσμα ἡ ἀνθρώπινη προσωπικότης δυναμώνει. Ἀντίθετα ἡ ἀσέλγεια εἶναι ἡ πιὸ βαθειὰ ἀπομόνωση ὅπου τὸ ἀνθρώπινον πλάσμα μπορεῖ νὰ βυθισθῇ, ἡ ἀπομόνωση μετὰ τὴ θανατερὴ παγωνιά της. Εἶναι ἡ ἔλξη πρὸς τὴν

άνυπαρξία, ο κατήφορος που οδηγεί στην άνυπαρξία. Ο αισθησιασμός είναι πύρινος ποταμός. Αλλά, όταν ο αισθησιασμός καταντά στην ασέλγεια, το πυρπολημένο ρεύμα σβύνει, το πάθος γίνεται παγωνιά. Ο Ντοστογιέφσκυ μās έδειξε την πορεία αυτή με δύναμη καταπληκτική. Στο πρόσωπο του Σβιντριγκαίλωφ, παρακολουθούμε τον όντολογικόν έκφυλισμό μιάς ανθρώπινης προσωπικότητας, την εκμηδένιση αυτής της προσωπικότητας εξ αιτίας ενός ξέφρενου αισθησιασμού που καταλήγει στην πιο ξέφρενη ασέλγεια. Ο Σβιντριγκαίλωφ ανήκει κι' άλλος στον ψευδαισθητικό κόσμο της άνυπαρξίας, υπάρχει σ' αυτόν κάτι που δεν είναι πια ανθρώπινο. Η άκολασία όμως γεννιέται πάντα από την αύθαιρεσία, από την ψευδή επιβεβαίωση του έγω, από το γεγονός ότι ο άντρας κλείνεται στον έαυτό του και δεν ζητά να νοιώσει άλλο πλάσμα. Ο αισθησιασμός του Μίτια Καραμάζωφ κρύβει μόνος του κάποια θέρη, μιά καρδιά ανθρώπινη και φλόγερη χτυπά μέσα του ακόμα. Η ασέλγεια των Καραμάζωφ δεν έφθασε ακόμα στην περιοχή εκείνη της παγωνιάς, που είναι ένας από τους κύκλους της δαντικής κολάσεως. Στον Σταβρόγκιν όμως ο αισθησιασμός έχασε κάθε ζεστασιά, ή φωτιά είχε σβυστή, αντικαταστημένη από θανάσιμο ψύχος. Η τραγωδία του Σταβρόγκιν είναι ή τραγωδία μιάς εξαιρετικής προσωπικότητας, προικισμένης θαυμαστά, που ξεοδεύεται, χωρίς φρένο, χωρίς έκλογη κι' άκανόνιστα, σε όνειρα τρελλά. Παραδομένος στην αύθαιρεσία της θελήσεώς του, έχασε κάθε δυνατότητα διορατικότητας. Και τα λόγια τούτα που στέλνει στη Ντάσα, σ' ένα γράμμα που θα βρή ύστερα από το θάνατό του, έχουν μιάν απήχηση γεμάτη άγωνία.

« Δοκίμασα παντού τή δύναμή μου, γράφει... Όταν τή δοκίμασα, είτε για τον έαυτό μου, είτε έπειδή θέλησα να τήν επιδείξω, σε κάθε περίσταση, σήμερα όπως και άλλοτε, τήν βρήκα πάντοτε άπεριόριστη... Σε τί όμως θα χρησιμοποιούσα αυτή τή δύναμη, να κάτι που ποτέ μου δεν το είδα και ούτε τώρα το βλέπω... Είμαι ακόμα ίκανός, όπως μου συνέβηκε κάποτε, να θέλω να κάνω μιά καλή πράξη και να νοιώθω εόχαριστηση γι' αυτό... Δοκίμασα τήν ασέλγεια στον υπέρτατο βαθμό κι' άσώτεψα τή δύναμή μου' δεν αγαπώ όμως τήν ασέλγεια, και δεν τήν πόθησα... ».

Τό Ιδανικό του Καλού και του Κακού, ή εικόνα της Μαντόνας και τό βάραθρο των Σοδόμων είναι γι' αυτόν τό ίδιο έλκυστικά: τούτη ή άδυναμία της έκλογής, είναι άκριβώς τό χαρακτηριστικό της παράφρονής έλευθερίας, της καταστροφής της προσωπικότητας που τις προκάλεσαν ή αύθαιρεσία και ή ανθρώπινη διχοτόμηση. Η

μοίρα του Σταβρόγκιν μās διδάσκει ότι να ποθούμε κάθε τι χωρίς διορατικότητα, χωρίς έγνοια των όριων που καθορίζουν τό περίγραμμα της ανθρώπινης υπάρξεως, ισοδυναμεί με τό να μη ποθούμε τίποτε, και μιά υπέρτερη δύναμη, που δεν αποβλέπει σε κανένα σκοπό, ισοδυναμεί προς όλοκληρωτική άδυναμία. Με τον ξέφρενο κι' άσκοπο έρωτισμό του, ο Σταβρόγκιν καταλήγει σε πραγματική σεξουαλική άνικανότητα, στην άπόλυτη άδυναμία ν' αγαπήσει μιά γυναίκα. Η διχοτόμηση κατατρώγει τήν προσωπικότητα. Η διχοτόμηση όμως αυτή δε μπορεί να κατανικηθή παρά με τήν έκλογη, παρά μ' έναν έκλεκτικόν έρωτα, έναν έρωτα που έχει ώρισμένο σκοπό, είτε αυτός είναι ο Θεός, — παραμερίζοντας τό διάβολο, — είτε είναι ή εικόνα της Μαντόνας, — παραμερίζοντας τά Σόδομα — είτε τέλος μιά γυναίκα μοναδική, που παραδόθηκε, αποδιώχνοντας τό άμέτρητο και συχαμερό κοπάδι των άλλων. Η ασέλγεια, είναι ή άπόλυτη άδυναμία έκλογής των πειρασμών που σās προκαλούν είναι τό αποτέλεσμα της παράφρονής έλευθερίας και της ισορροπημένης θελήσεως, ή πτώση στην εκμηδένιση από έλλειψη του αναγκαίου θάρρους για να συγκρατήσουμε τον έαυτό μας στην πραγματικότητα. Η ασέλγεια για κάθε ανθρώπινο πλάσμα αντιπροσωπεύει τή γραμμή της έλαχίστης αντίστασεως. Πρέπει να τήν αντιμετώπισουμε, όχι από άπόψεως ήθικης, άλλ' από άπόψεως όντολογικής. Αυτό έκανε κι' ο Ντοστογιέφσκυ.

Η περιοχή των Καραμάζωφ είναι ή περιοχή του αισθησιασμού. Όχι ο συγκεντρωμένος αισθησιασμός προς ένα μοναδικό αντικείμενο που αποτελεί μέρος κάθε έρωτα πραγματικού' όχι αυτός: ένας αισθησιασμός διχοτομημένος, που είναι ασέλγεια κι' όπου ένοσρκώνεται τό Ιδανικό του Κακού. Στους Καραμάζωφ, ή ανθρώπινη προσωπικότης έχει εκμηδενισθή: μόνο ο Άλίοσα μπορεί να τήν ξανάβρη διά του Χριστού. Παραδομένος στις ίδιες του δυνάμεις, ο άνθρωπος θάταν άνίκανος να σωθή από τήν εκμηδένιση.

Ο γέρο Φεντώρ Πάβλοβιτς Καραμάζωφ έχασε όριστικά τή δυνατότητα να έκλέγη έλεύθερα. Τό γυναικείο στοιχείο, στις άναρίθμητες ένοσρκώσεις του, τον κατέχει ολόκληρο, τον κρατά κάτω από τήν κυριαρχία του. Γι' αυτόν δεν υπάρχουν πια «γυναίκες ιερατόδες», ούτε «άσχημομούρες»: στα μάτια τά δικά του, ή Έλισσάβητ Σμερντιατσάια αντιπροσωπεύει μιά γυναίκα...

Στον υπέρτατο τούτο βαθμό, ή άρχή της άτομικότητας χάθηκε όριστικά, ή προσωπικότης εκμηδενίστηκε. Η ασέλγεια όμως που σκοτώνει τήν προσωπικότητα δεν είναι άρχή βασική' προϋποθέτει πριν απ' αυτή βαθειάν άλλοίωση στο οικοδόμημα αυτής της προσωπικότητας. Είναι κι' άλλος

ἡ ἔκφραση τῆς ἀποσυνθέσεως, ὁ καρπὸς τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς πεποιθήσεως τοῦ ἐγώ. Γιὰ νὰ σωθοῦν, τόσο ἡ μιὰ ὅσο καὶ ἡ ἄλλη, ὁ ἄνθρωπος πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ταπεινωθῆ μπρὸς σὲ μιὰν ἀρχὴ ἀνώτερη τοῦ ἐγώ του. Ἡ προσωπικότης εἶναι συνυφασμένη μὲ τὸν ἔρωτα, ἀλλὰ μὲ τὸν ἔρωτα ποῦ ἀποβλέπει στὴν ἐπικοινωνία μ' ἄλλο πλάσμα. Ἀντίθετα, ὁ ἔρωτας ποῦ δὲν ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τοῦ «ἐγώ», εἶναι ὁ ἔρωτας ποῦ γεννᾷ τὴν ἀσέλγεια: μάταια θ' ἀνοιχθῆ τὸ βάραθρο τῆς συμπόνοιας — αὐτὸς ὁ ἄλλος πόλος τοῦ ἔρωτα — ἡ συμπόνοια τουτὴ δὲ θὰ σώσῃ τὸ ἀνθρώπινο πλάσμα, δὲν θὰ τὸ λυτρώσῃ ἀπὸ τὸ δαίμονα τοῦ αἰσθησιασμοῦ, γιατί αὐτὴ ἡ ἴδια εἶναι αἰσθησιασμός. Συναίσθημα λειψό, κομμάτι ἀκρωτηριασμένο τοῦ διχοτομημένου ἔρωτα, δὲν εἶναι ἡ ὀλοκληρωμένη ἐξόρμηση πρὸς ἕναν ἄλλον ἔρωτα, ὅπου ἡ προσωπικότης θὰ μποροῦσε νὰ βρῆ τὴν ἐνότητά της. Χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ αἰσθησιασμός, ὅπως καὶ ἡ συμπόνοια, εἶναι τὰ δυὸ αἰώνια ρεύματα καὶ χωρὶς αὐτὰ ὁ ἔρωτας δὲν ὑπάρχει: τὸ πάθος, ὅπως καὶ ὁ οἶκτος, πρέπει νὰ μοιράζονται μὲ μέτρο καὶ νὰ δικαιολογοῦνται ἀπὸ τ' ἀγαπημένο πρόσωπο. Μὰ πρὸ πάντων τὰ δυὸ τοῦτα ρεύματα πρέπει νὰ φωτίζονται ἀπὸ τὴν αἴσθηση τοῦ Θεοῦ διὰ μέσου τοῦ ἀγαπημένου προσώπου, ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ Θεοῦ διὰ μέσου τοῦ ἀγαπημένου πλάσματος. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἔρωτας ὁ πραγματικός. Ὁ Ντοστογιέφσκυ δὲν μᾶς ἔδειξε ποτὲ μιὰν εὐτυχισμένη ὀλοκλήρωση τοῦ ἔρωτα: τὸ ζεῦγος ποῦ ἀποτελοῦν ὁ Ἀλιόσα καὶ ἡ Λίζα, τὸ μόνο ποῦ συνέλαβε μὲ αἰσιόδοξο πνεῦμα, δὲν μᾶς ἱκανοποιεῖ καθόλου. Ὁχι, δὲν πρέπει ν' ἀναζητήσουμε σ' αὐτὸν τὸ ἰδανικὸ τῆς Μαντόνας, τὸ ἰδανικὸ τοῦ Καλοῦ. Ἡ συμβολὴ του ὅμως στὴ μελέτη τῆς τραγικῆς φύσεως τοῦ ἔρωτα ὑπῆρξε τεράστια: νὰ γιατί εἶναι ἀληθινὰ ὁ μύστης.

••

Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ θρησκεία τῆς ἀγάπης. Κυρίως ἔτσι τὸν κατάλαβε ὁ Ντοστογιέφσκυ. Στὴ διδασκαλία τοῦ Ζωσίμα, καθὼς καὶ στίς ἄλλες θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τίς σκορπισμένες σ' ὅλο του τὸ ἔργο, ἀναπνέομε τὸ χριστιανισμὸ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Ὁ Χριστὸς τῶν Ρώσων, γιὰ τὸν Ντοστογιέφσκυ, εἶναι πρὸ πάντων ὁ ἀγγελὸς τῆς ἀπέραντης ἀγάπης. Ἀλλὰ τὴν τραγικὴ ἀντινομία, ποῦ ὁ Ντοστογιέφσκυ μᾶς ἀπεκάλυψε στὸ βάθος τοῦ σεξουαλικοῦ ἔρωτα, μᾶς τὴν δείχνει καὶ στὴν ἀνθρωπιστικὴν ἀγάπη, στὴν κοινωνικὴν ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸν ὅμοιό του καὶ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα μπορεῖ νὰ βῆ ἀγάπη ἀνόσια, ἀπόλυτα ξένη στὸν χριστιανισμὸ. Στὴν καταπληκτικὴν ἐνόραση τοῦ μέλλοντος, ποῦ ὁ Ντοστογιέφσκυ βάζει

στὸ στόμα τοῦ Βερσιλώφ, τ' ἀνθρώπινα κοπάδια σφίγγονται μεταξύ τους κι' ἀγαπιούνται μεταξύ τους, γιατί ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αἰώνιας ζωῆς, ποῦ τὰ ἐμψύχωνε, ἔχει σκοτεινιάσει.

«Φαντάζομαι, ἀγαπητέ μου φίλε — λέγει ὁ Βερσιλώφ στὸν ἔφηβό — τὸ τέλος τῆς μάχης. Ὑστερα ἀπὸ τίς κατάρεις, τὰ σφύριγμα καὶ τὴ λάσπη, ἡ σιωπὴ βασιλεύει καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀπόμειναν μόνοι, ὅπως τὸ εἶχαν ποθῆσει: ἡ μεγάλη ἰδέα τῆς ἀλλοτε τοὺς ἐγκατέλειψε ὁ μέγας χορηγὸς τῆς δυνάμεως, ἀπὸ τὴν ὁποία τόσον καιρὸ εἶχαν ἀντλήσει τὴν τροφή καὶ τὴ θερμάνση, ξαφανίστηκε καθὼς ξαφανίζεται ἕνας τεράστιος ἥλιος στὸ βάθος τῶν εἰκόνων τοῦ Claude Lorraine: καὶ, λές, πὼς ἔφτασε ἡ τελευταία μέρα τῆς ἀνθρωπότητος. Ξαφνικὰ οἱ ἄνθρωποι κατάλαβαν ὅτι ἀπόμειναν μόνοι, ξαφνικὰ νοιώσανε τὴν ἀπόλυτην ὀρφάνια τους. Ἀγαπητό μου παιδί, ποτέ μου δὲ μπόρεσα νὰ φαντασθῶ τὸν κόσμο γεμᾶτο ἀπὸ πλάσματα ἀχάριστα κι' ἡλίθια. Οἱ ἐγκαταλειμένοι ἄνθρωποι θὰ σφιχταγκαλιασθοῦν εὐθὺς μεταξύ τους πιὸ στενά καὶ πιὸ τρυφερά: θὰ πιαστοῦν ἀπὸ τὰ χέρια, καταλαβαίνοντας πὼς τώρα πιά ἀντιπροσωπεύουν οἱ μὲν γιὰ τοὺς δέ τὸ σύμπαν ὀλόκληρο. Ἀφοῦ ἡ μεγάλη ἰδέα τῆς ἀθανασίας θάχῃ ἐξαφανισθῆ, γιὰ νὰ τὴν ἀντικαταστήσουν, οἱ ἄνθρωποι θὰ μεταφέρουν στὸν κόσμο, στὴ φύση, στοὺς ὁμοίους τους, σὲ κάθε χορτάρι, τὴν ὑπερπληθώρα τῆς ἀγάπης ποῦ ἄλλοτε ἀφιέρωναν στὴν ὀπτασία τῆς αἰώνιας ζωῆς. θ' ἀγαπήσουν τὴ γῆ καὶ τὴ ζωὴ, μὲ φρενιτιδα καὶ σὲ τέτοιο σημεῖο, ὅπου, βαθμηδόν, θάχουν συνηθίσει νὰ βλέπουν σ' αὐτὲς τὴ γένεσή τους καὶ τὸ τέρμα τους: θὰ τίς ἀγαπήσουν μὲ μιὰν ἀγάπη ἰδιαίτερη, ὅχι μὲ τὴν ἴδια τῆς ἄλλοτε. Θὰ παρατηρήσουν καὶ θ' ἀνακαλύψουν στὴ φύση φαινόμενα καὶ μυστήρια ὡς τότε ἀνόπτα, γιατί θὰ βλέπουν τὸν κόσμον μὲ μάτια καινούρια, καθὼς ὁ ἔραστής κοιτάζει τὴν ἀγαπημένη του. Θὰ ξυπνήσουν καὶ θὰ βιαστοῦν ν' ἀγκαλιαστοῦν σφιχτὰ μεταξύ τους, γνωρίζοντας πὼς οἱ μέρες τους εἶναι μετρημένες καὶ πὼς τοῦτο μόνο εἶναι ὅ,τι τοὺς ἀπομένει. Θὰ ἐργαστοῦν οἱ μὲν γιὰ τοὺς δέ, δίνοντας ὁ καθένας στοὺς ἄλλους τὸ κέρδος του κι' ὄντας εὐτυχισμένος ἐξ αἰτίας τοῦ δώρου αὐτοῦ. Κάθε παιδί θὰ γνωρίσῃ πὼς σὲ κάθε γῆινο πλάσμα θὰ μπορῆ νὰ βρῆ ἕναν πατέρα ἢ μιὰ μητέρα. Γιατί καθένας τους θὰ σκεφθῆ, ἀντικρύζοντας τὸν ἥλιο ποῦ βασιλεύει: Ἴσως ἡ αὐριανὴ μέρα νὰ βῆ ἡ τελευταία μου. Ἀλλὰ τί σημασία μπορεῖ νάχῃ αὐτό;... Ἄλλοι θὰ μείνουν ὅταν ἐγὼ δὲν θὰ ὑπάρχω πιά, καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτοὺς τὰ παιδιά τους. Ἐτσι θὰ ἐμψυχωθοῦν, ὅχι πιά μὲ τὴν ἐλπίδα μιᾶς συναντήσεως μὲ τὸ ὑπερέραν, ἀλλὰ μὲ τὴ σκέψη ὅτι ὕστερα ἀπ' αὐτοὺς ἄλλα πλάσματα θὰ

τούς αντικαταστήσουν στη γή, που πάντα θ' αγαπιούνται μεταξύ τους και θα νοιώθουν ρίγη να τους διαπερνούν. *Ω ! θα βιαστούν ν' αγαπήσουν για να πνίξουν στο βάθος της καρδιάς τους τη βαθειά τους λύπη. Για τους εαυτούς τους, θάβναι υπερήφανοι και θαρραλέοι, αλλά θα δειλιάσουν οι μὲν για τους δέ. Καθένας θα τρέμει για τη ζωή και την εὐτυχία τοῦ παινίου του. Θάβναι τρυφεροί μεταξύ τους χωρίς να στενοχωριούνται γι' αυτό, και σαν παιδιά ο ένας θα χαϊδεύη τόν άλλο. Κι' όταν θά συναντιώνται, ο ένας θα ρίχνη στον άλλον ένα βλέμμα βαθύ, γεμάτο έννοια, ένα βλέμμα γεμάτο αγάπη και πόνο.

Ο Βερσιλώφ θέλησε να ζωγραφίση, στο καταπληκτικό αυτό απόσπασμα, την εικόνα της αγάπης χωρίς το Θεό, που είναι στους αντίποδες της χριστιανικής αγάπης, της αγάπης που δέν προέρχεται απ' αυτή τούτη την οὐσία του *Οντος, άλλ' από τη διακωμώδηση του *Οντος, όχι από την έπιβεβαίωση της αιώνιας ζωής, άλλ' από τη χρησιμοποίηση της εφήμερης στιγμής της ζωής. Δέν είναι παρά μιá φαντασμαγορία. Γιατί η ανθρωπότης χωρίς Θεό δέν θα γνώριζε μιάν τέτοιαν αγάπη, η μοίρα της θάμοιαζε μάλλον μ' εκείνη που ο Ντοστογιέφσκυ περιέγραψε στους «Δαιμονισμένους». Μά, έτσι όπως παρουσιάζεται, η οὐτοπία του Βερσιλώφ είν' ενδιαφέρουσα γιατί μάς αποκαλύπτει τις ιδέες του Ντοστογιέφσκυ πάνω στον έρωτα. Η άβη ανθρωπότης θα καταλήξη στην άγριότητα, στο άλληλοφάγωμα: θα καταντήση τόν άνθρωπο απλό μέσο. *Αγαπούμε τόν δμοιό μας στο Θεό: μιá παρόμοια αγάπη σταθεροποιεί σε κάθε πλάσμα την έννοια της αιωνιότητος: μόνον αυτή είναι η πραγματική αγάπη, η χριστιανική αγάπη, συνυφασμένη με την άθανασία της ψυχής, έπιβεβαιωτική αυτής της άθανασίας. Ίδου η κυρία σκέψη του Ντοστογιέφσκυ. Η πραγματική αγάπη είναι συνυφασμένη με την προσωπικότητα, η προσωπικότης είναι συνυφασμένη με την άθανασία της ψυχής. Αυτό είν' αληθινό τόσο για τόν σεξουαλικόν έρωτα όπως και για κάθε άλλη μορφή του ανθρώπινου έρωτα. *Υπάρχει κάποια άλλη αγάπη που άπευθύνεται στον άνθρωπο έξω από το θεό, που παραγνωρίζει στον άνθρωπο την αιωνιότητα, αντίληπτη μόνο διά του Θεού, που δέν οδηγεί στην αιώνια ζωή. Είναι μιá αγάπη άπρόσωπη, ομαδική, που σπρώχνει τα πλάσματα ν' αγαπηθούν μεταξύ τους, ώστε η ζωή γι' αυτούς ναβναι λιγώτερο τρομαχτική, άφου χάσανε την πίστη τους στο Θεό και στην άθανασία, δηλαδή στο νόημα της ζωής. Η αγάπη αυτή είναι το τελευταίο τέρμα της ανθρώπινης αυθαιρεσίας και της έπιβεβαίωσης του εγώ. Με μιá τέτοια αγάπη, όπου ο Θεός δέ χωρεί, ο

άνθρωπος άπαρνεΐται την πνευματική του ύπόσταση, την αρχική του γένεση, προδίδει την έλευθερία και την άθανασία. Η συμπόνοια του για τόν πλαινό του, ως προς ένα πλάσμα αδύναμο και άξιοθρήνητο, παιχνίδι της τυφλής ανάγκης, είναι το τελευταίο καταφύγιο του ιδεαλισμού του, πέρα από τόν όποιο κάθε ιδέα έκμηδενίζεται κι' όπου κι' αυτή η λογική έξανεμιζεται. Μά μιá τέτοια συμπόνοια δέν είναι πιá χριστιανική συμπόνοια. Η χριστιανική αγάπη παραδέχεται όλους τούς ανθρώπους αδελφούς κάτω από τη σκέπη του Χριστού. Και η αγάπη που κλείνει μέσα της το Χριστό, σημαίνει πως κάθε άτομο έχει κάτι το θεϊκό, «κατ' εικόνα και όμοίωσιν του Θεού». Ο άνθρωπος πάνω απ' όλα όφείλει ν' αγαπά το Θεό. Ίδου η πρώτη έντολή. Η δευτέρα: αγάπα τόν πλησίον σου. Δυό πλάσματα είναι βολετό ν' αγαπηθούν μεταξύ τους επειδή ο Θεός ύπάρχει, που είναι ο κοινός τους Πατέρας. Τη μορφή και τη θεία όμοίωση αγαπούμε στον πλησίον μας. Το ν' αγαπούμε τόν άνθρωπο, αν ο θεός δέν ύπάρχει, αυτό σημαίνει ότι θεοποιούμε τόν άνθρωπο, ότι τόν λατρεύουμε σά θεό. *Επικίνδυνη αντίληψη του ανθρώπου-θεού, που μάς παραφυλάγει, και που θ' άφανίση το άτομο και θα το υποδουλώσει. Το ν' αγαπούμε τόν άνθρωπο έξω από το θεό είν' αδύνατο: να γιατί ο Ίβαν Καρμαζώφ λέγει πως δέν μπορεί ν' αγαπήση τόν πλησίον του. Η αγάπη, έξω του χριστιανισμού, δέν είναι παρά μιá αγάπη ψεύτικη κι' άπατηλή. Η έννοια του *Υπερανθρώπου, του θεοποιημένου ανθρώπου, είναι μοιραία για την ανθρωπότητα: η αντίθετη ιδέα, η ιδέα του θεού που κατεβαίνει ανάμεσα στους ανθρώπους, που γίνεται ο ίδιος άνθρωπος, μονάχα αυτή μπορεί να τόν σώση και να σταθεροποιήση μέσα του την αιώνια ζωή.

Η άβη αγάπη, η αντιχριστιανική, άποτελεί το κύριο θέμα του «Θρύλου του Μεγάλου Ίεροξεταστού». Ο Ντοστογιέφσκυ άσχολήθηκε πολλές φορές μ' αυτό το θέμα: με την άρνηση του Θεού έν όνόματι της κοινωνικής εὐδαιμονίας, έν όνόματι του ανθρωπιστικού ιδεώδους, έν όνόματι της εὐτυχίας των ανθρώπων στη σύντομη τούτη ζωή. Και κάθε φορά διακήρυξε ως αναγκαία την ένωση της αγάπης και της έλευθερίας. Γι' αυτόν, η ένωση αυτή δέν πραγματοποιείται παρά άποβλέποντας στη μορφή του Χριστού. Ο έρωτας του πατέρα και της γυναίκας, η αγάπη κάθε ανθρώπου για τόν πλησίον του καταντá αγάπη άμαρτωλή μόλις ο άνθρωπος στερηθῆ την πνευματική του έλευθερία, μόλις θάμπωση μέσα του η όπτασία της άθανασίας και της αιωνιότητος. Η πραγματική αγάπη είναι η έπιβεβαίωση της άθανασίας.

Μεταφρ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ